

(इंग्रजीमध्ये टंकलिखित केलेल्या न्यायनिर्णयाचा मराठी अनुवाद)

चंद्रभान (मयत) कायदेशीर वारसाच्या माध्यमातून व इतर.

विरुद्ध

सरस्वती व इतर

(दिवाणी अपील क्रमांक - ६८५७/२०२२)

२२ सप्टेंबर २०२२

[न्यायमूर्ती इंदिरा बॅनर्जी आणि न्यायमूर्ती जे. के. माहेश्वरी]

दिवाणी प्रक्रिया संहिता, १९०८- कलम १०० - दुसरे अपील - अपीलकर्त्याला त्याच्या काकांनी वयाच्या १४ व्या वर्षी समाजाच्या संस्कार आणि चालीरीतीनुसार दत्तक घेतले - दत्तक वडिलांच्या मृत्यूनंतर अपीलकर्ता जवळच्या गावात स्थलांतरित झाला, जिथून त्याने मालमत्तेचे व्यवस्थापन केले - १९७९ मध्ये त्याच्या दत्तक आईने वादग्रस्त मालमत्ता त्याच्या पहिल्या पत्नीला भेट म्हणून दिली - अपीलकर्त्याने मालकी हक्क जाहीर करण्याची विनंती करणारा व कायमस्वरूपी मनाई हुकुम करण्याची विनंती करणारा नियमित दिवाणी खटला दाखल केला - अपीलकर्त्याने आपले दत्तक आणि खटल्याच्या मालमत्तेवरील आपला ताबा सिद्ध करण्यासाठी स्वतःची आणि इतर पाच साक्षीदारांची साक्ष घेतली - कनिष्ठ न्यायालयाने खटला फेटाळला - प्रथम अपीलीय न्यायालयाने अपीलकर्त्याचे नियमित अपील मंजूर केले आणि निर्णय दिला की अपीलकर्ता दत्तक घेतला आहे आणि त्याला मालमत्तेवर यशस्वी होण्याचा अधिकार आहे - उच्च न्यायालयाने काही प्रश्नांचा विचार केला आणि दुसरे अपील मंजूर केले - दुसऱ्या अपिलात कायद्याचा कोणताही ठोस प्रश्न तर सोडाच, कायद्याचा प्रश्नच नव्हता - तथ्यांवर सध्याच्या

खटल्यात प्रथम अपीलीय न्यायालयाने पुराव्यावर कारवाई केली, असे म्हणता येणार नाही - प्रथम अपीलीय न्यायालयाने दिलेल्या तर्कात असी कोणत्याही प्रकारे माहिती नव्हती कि ज्याला हस्तक्षेप म्हणता येईल - अपीलाचा अधिकार स्वयंचलित नसून कायद्याने प्रदान केला आहे - उच्च न्यायालयात उपस्थित केलेले प्रश्न, प्रश्न हे कायद्याचे महत्त्वाचे प्रश्न आहेत असे ठरविण्यासाठी सर्वोच्च न्यायालयाने घालून दिलेल्या चाचण्यांची पूर्तता केली नाही - प्रथम अपीलीय न्यायालयाचा निर्णय आणि हुकूम पुनर्स्थापित केला गेला.

'महत्त्वपूर्ण' होण्यासाठी कायद्याचा प्रश्न वादग्रस्त असायला हवा, यापूर्वी देशाच्या कायद्याने किंवा बंधनकारक उदाहरणाद्वारे निश्चित केलेले नाही आणि खटल्याच्या निर्णयावर भौतिक परिणाम होणे आवश्यक आहे, जर कोणत्याही मार्गाने उत्तर दिले गेले तर, त्याआधी पक्षकारांच्या अधिकारांचा संबंध आहे. - कायद्याचा प्रश्न हा महत्त्वाचा आहे की नाही आणि खटल्यात गुंतलेला आहे की नाही हे प्रत्येक प्रकरणातील तथ्य आणि परिस्थितीवर अवलंबून असेल, सर्वोत्कृष्ट विचार हिच उल्लेखनीय गरज आहे - सर्व टप्प्यांवर न्याय करण्याचे अपरिहार्य दायित्व आणि कोणत्याही प्रकारची मुदतवाढ टाळण्याची प्रेरक गरज यांच्यातील विवेकपूर्ण संतुलन समतोल राखण्याची गरज हा सर्वोपरि विचार आहे.

अपील मंजूर करत या न्यायालयाने असे अधिनिर्णित केले कि -

१. उच्च न्यायालयासमोर कायद्याचे प्रश्नच नव्हते, कायद्याच्या ठोस प्रश्नांवर बोलायचे नाही. हे सर्वमान्य आहे की, सिव्हिल प्रोसिजर कोड, १९०८ (सीपीसी) च्या कलम १०० अंतर्गत दुसरे अपील केवळ कायद्याच्या महत्त्वपूर्ण प्रश्नावरच केले जाऊ शकते. [परिच्छेद १७ व २३] [३०१-ए-बी; ३०२-ई]

२. या प्रकरणात उपस्थित केलेला कायद्याचा प्रश्न महत्त्वाचा आहे की नाही हे ठरवण्यासाठी योग्य चाचणी ही असेल की तो सामान्य सार्वजनिक महत्त्वाचा आहे की नाही किंवा तो पक्षांच्या अधिकारांवर थेट आणि लक्षणीय परिणाम करतो की नाही आणि असल्यास, तो हा एकतर या अर्थाने खुला प्रश्न आहे की शेवटी या न्यायालयाने त्याचे निराकरण केले नाही. जर प्रश्न सर्वोच्च न्यायालयाने निकाली काढला असेल किंवा प्रश्न निश्चित करण्यासाठी लागू करावयाची सामान्य तत्त्वे व्यवस्थितपणे ठरलेली असतील आणि ती तत्त्वे लागू करण्याचा केवळ प्रश्न असेल किंवा उपस्थित केलेला प्रश्न स्पष्टपणे हास्यास्पदाचा असेल, तर हा प्रश्न कायद्याचा महत्त्वाचा प्रश्न राहणार नाही. [परिच्छेद ३१] [३०५-एफ-एच]

३. 'महत्त्वपूर्ण' होण्यासाठी कायद्याचा प्रश्न वादग्रस्त असायला हवा, यापूर्वी देशाच्या कायद्याने किंवा बंधनकारक उदाहरणाद्वारे निश्चित केलेले नाही आणि खटल्याच्या निर्णयावर भौतिक परिणाम होणे आवश्यक आहे, जर कोणत्याही मार्गाने उत्तर दिले गेले तर, त्याआधी पक्षकारांच्या अधिकारांचा संबंध आहे. उच्च न्यायालयासमोर प्रथमच मांडण्यात आलेला पूर्णपणे नवा मुद्दा जोपर्यंत या प्रकरणाच्या मुळाशी जात नाही, तोपर्यंत या प्रकरणाशी संबंधित प्रश्न नाही. त्यामुळे हे यावर अवलंबून असेल. त्यामुळे, कायद्याचा प्रश्न हा महत्त्वाचा आहे की नाही आणि या प्रकरणात गुंतलेला आहे की नाही हे प्रत्येक प्रकरणातील तथ्ये आणि परिस्थितीवर अवलंबून असेल, सर्व टप्प्यांवर न्याय देण्याचे अपरिहार्य दायित्व आणि कोणत्याही प्रकारची मुदतवाढ टाळण्याची प्रेरक गरज यांच्यात विवेकपूर्ण समतोल राखण्याची गरज हा सर्वोपरि विचार आहे. [परिच्छेद ३२] [३०६-ए-डी]

४. सध्याच्या खटल्यात प्रथम अपीलीय न्यायालयाने पुराव्याशिवाय कारवाई केली, असे म्हणता येणार नाही. अपिलचा अधिकार कायद्याने प्रदान केला आहे. जेव्हा कायदा केवळ कायद्याच्या महत्त्वपूर्ण प्रश्नांचा समावेश असलेल्या प्रकरणांपुरता मर्यादित अपील करण्याचा मर्यादित अधिकार प्रदान करतो, प्रथम अपील न्यायालयाद्वारे आलेल्या तथ्यात्मक निष्कर्षांवर अपीलमध्ये बसणे या न्यायालयासाठी मोकळे नाही. उच्च न्यायालयात उपस्थित करण्यात आलेले प्रश्न, या न्यायालयाने घालून दिलेल्या 'महत्त्वपूर्ण' होण्यासाठीच्या चाचण्यांची पूर्तता करत नाहीत. दुसऱ्या अपीलमध्ये सामील असलेल्या कायद्याचा कोणताही महत्त्वपूर्ण प्रश्न सोडा या ठिकाणी कोणताही कायद्याचा प्रश्नच नव्हता. [परिच्छेद ३४, ३६ आणि ३७] [३०७ -डी, एफ-एच]

सर चुन्नीलाल व्ही. लाल मेहता अँड सन्स विरुद्ध सेंच्युरी स्पिनिंग अँड मॅन्युफॅक्चरिंग कंपनी लि. ए.आय.आर. १९६२ एससी १३१४: [१९६२] पुरवणी. एस.सी.आर. ५४९; हिरो विनोथ विरुद्ध शेषमल (२००६) ५ एस.सी.सी ५४५ : [२००६] २ पुरवणी. एस.सी.आर. ७९ आणि संतोष हजारी विरुद्ध पुरुषोत्तम तिवारी (२००१) ३ एससीसी १७९ : [२००१] १ एससीआर ९४८ - यावर अवलंबून आहे.

एच.पी. प्यारेजन विरुद्ध दासप्पा (मृत) एल.आर. आणि इतर (२००६) २ एससीसी ४९६ : [२००६] २ एससीआर १२०; राम प्रसाद रजक विरुद्ध नंदकुमार अँड ब्रदर्स अँड अदर (१९९८) ६ एससीसी ७४८ : [१९९८] १ पुरवणी एससीआर १२, क्षितिश चंद्र पुरकैत विरुद्ध संतोष कुमार पुरकैत आणि इतर (१९९७) ५ एससीसी ४३८: [१९९८] १ पुरवणी.

एससीआर १, रिमलपुडी सुब्बा राव विरुद्ध नूनी वीरजू आणि ओआरएस. एआयआर
१९५१ एमएडी ९६९ – संदर्भित

निर्णयाविधी संदर्भ

[२००६] २ एससीआर १२०	संदर्भित केले	परिच्छेद २३
[१९९८] १ पुरवणी एससीआर १२	संदर्भित केले	परिच्छेद २४
[१९९८] १ पुरवणी एससीआर १	संदर्भित केले	परिच्छेद २५
[१९६२] पुरवणी एससीआर ५४९	भर देण्यात आला	परिच्छेद २७
[२००६] २ पुरवणी एससीआर ७९	भर देण्यात आला	परिच्छेद २९
[२००१] १ एससीआर ९४८	भर देण्यात आला	परिच्छेद ३२

दिवाणी अपील अधिकारक्षेत्र: दिवाणी अपील क्रमांक - ६८५७/२०२२.

द्वितीय अपील क्रमांक - ४५/१९९५ मधील मुंबई येथील औरंगाबाद खंडपीठात उच्च न्यायालयाच्या २०१६

च्या निकाल आणि आदेशानुसार

अपीलकर्त्यासाठी वकील म्हणून संदीप सुधाकर देशमुख, नर हरी सिंग.

उत्तरवादीसाठी विधिज्ञ म्हणून उदय बी. दुबे, कौस्तुभ दुबे,

न्यायालयाचा निर्णय न्यायमूर्ती इंदिरा बॅनर्जी यांनी दिला –

१. अनुमती देण्यात आली.

२. मूळ वादी चंद्रभान यांनी दाखल केलेले हे अपील (तो मयत झाल्याने त्यांच्या कायदेशीर प्रतिनिधींनी प्रतिनिधित्व केल्यामुळे) मुंबई उच्च न्यायालयाच्या खंडपीठ औरंगाबादने ११ जानेवारी २०१६ रोजी दिलेल्या अंतिम निर्णय आणि आदेशाच्या विरोधात आहे, खंडपीठाने प्रतिवादींनी दाखल केलेले १९९५ चे दुसरे अपील क्रमांक ४५ मंजूर करून अतिरिक्त जिल्हा न्यायाधीश, बीड यांनी १९८४ च्या नियमित दिवाणी अपील क्रमांक ३६१ मध्ये दिलेला १० नोव्हेंबर १९९४ चा निर्णय व आदेश रद्द करून फेटाळून लावला, तसेच मूळ फिर्यादीने मालकी हक्काची घोषणा आणि खटल्याच्या मालमत्तेच्या संदर्भात कायमस्वरूपी स्थगिती देण्यासाठी दाखल केलेला नियमित दिवाणी खटला क्रमांक १९८/१९७९ विसर्जित केला.

३. संभाजी हे मूळ फिर्यादीचे आजोबा, चंद्रभान यांना बळीराम व रामभाऊ अशी दोन मुले होती. बळीराम हा संभाजीच्या दोन पुत्रांपैकी मोठा मुलगा होता. मूळ प्रतिवादी क्रमांक १ यमुनाबाई या बळीराम यांच्या पत्नी होत्या.

४. बळीराम व यमुनाबाई (मूळ प्रतिवादी क्र.१) हे निःसंतान होते, बळीराम यांचे धाकटे बंधू रामभाऊ मात्र त्यांना दिगंबर व चंद्रभान (मूळ वादी) ही दोन मुले होती.

५. बळीराम आणि यमुनाबाई निःसंतान असल्याने बळीरामांनी आपला पुतण्या चंद्रभान (मूळ वादी) याला दत्तक घेण्याचा निर्णय घेतला. वर उल्लेखित प्रमाणे चंद्रभान (मूळ वादी) हा बळीरामचा धाकटा भाऊ रामभाऊचा मुलगा होता. बळीराम रामभाऊंचा मुलगा चंद्रभान (मूळ फिर्यादी) दत्तक घेईल, असे बळीराम व रामभाऊ यांनी परस्पर मान्य केल्याचे सांगितले जाते.

६. फिर्यादीत असा युक्तिवाद करण्यात आला होता की, मूळ फिर्यादी चंद्रभान यांना त्यांचे काका बळीराम यांनी समाजातील संस्कार आणि चालीरीतीनुसार नातेवाईक, शेजारी आणि मित्रांच्या उपस्थितीत एका समारंभात दत्तक घेतले होते. याचिकाकर्त्यांच्या म्हणण्यानुसार मूळ वादी चंद्रभान यांना त्यांचे काका बळीराम यांनी दत्तक घेतले तेव्हा चंद्रभानचे वय सुमारे १४ वर्षे होते, व नंतर ते त्यांचे दत्तक वडील बनले

७. मूळ वादीला दत्तक घेतल्यानंतर सुमारे सहा महिन्यांनी १९५१ मध्ये बळीराम यांचे निधन झाले. दत्तक पिता बळीराम यांच्या निधनानंतर मूळ फिर्यादी चंद्रभान जवळच्या गावी स्थायिक झाले, तेथून त्यांनी बळीराम यांनी सोडलेल्या मालमत्तेचे व्यवस्थापन केले. मूळ प्रतिवादी क्रमांक २ चंपाबाई या मूळ वादी चंद्रभान यांच्या पहिल्या पत्नी आहेत. १९७९ मध्ये बळीराम यांची पत्नी यमुनाबाई यांनी मूळ फिर्यादीची पत्नी मूळ प्रतिवादी क्रमांक २ चंपाबाई यांना खटल्याची मालमत्ता कथितपणे भेट म्हणून दिली.

८. मूळ फिर्यादीने ८ मे १९७९ रोजी दिवाणी न्यायाधीश, वरिष्ठ स्तर बीड, महाराष्ट्र येथील न्यायालयात मूळ प्रतिवादी क्रमांक १ बळीरामची पत्नी यमुनाबाई आणि मूळ प्रतिवादी क्रमांक २ चंपाबाई ही त्यांची स्वतःची पहिली पत्नी यांचे विरोधात असून खटल्याच्या मालमत्तेची मालकी जाहीर करणे, कायमस्वरूपी मनाई व इतर सवलती देण्याची विनंती करत नियमित दिवाणी खटला क्र. १९/१९७९ दाखल केला. मूळ वादीला बळीरामने दत्तक घेतले नसल्याचा युक्तिवाद करत मूळ प्रतिवादींनी खटल्यात आपला लेखी जबाब दाखल केला.

९. प्रतिवादी क्रमांक १ ते ४ या खटल्यात मूळ प्रतिवादी क्रमांक ३ ते ६ असल्याने मूळ प्रतिवादी क्रमांक १ आणि २ च्या भूमिकेचे समर्थन करीत खटल्यात त्यांचे लेखी निवेदन दाखल केले.

१०. बळीरामाने आपल्याला दत्तक घेतल्याचे सिद्ध करण्यासाठी मूळ फिर्यादीने स्वतःसह दत्तक घेताना विधी करणारे पुजारी प्रभू योगीराज स्वामी यांच्यासह अन्य पाच साक्षीदारांची साक्ष घेतली. खटल्याच्या जमिनीचा ताबा व शेती असल्याचे सिद्ध करण्यासाठी मूळ फिर्यादीने शाहूराव तुळशीराम धस यांचीहि साक्ष घेतली. दुसरीकडे, मूळ वादी बळीरामने कायदेशीर आणि /किंवा वैधरित्या दत्तक घेतलेला नाही, हे सिद्ध करण्यासाठी प्रतिवादींनी मूळ प्रतिवादी क्रमांक २, चंपाबाई आणि इतर अनेकांची तपासणी केली.

११. दिवाणी न्यायाधीश, कनिष्ठ विभाग, बीड, महाराष्ट्र यांनी नियमित दिवाणी खटला क्रमांक १९७/१९७९ दिनांक ३१ जुलै १९८४ च्या निर्णयाने व आदेशाने फेटाळून लावला.

१२. ५ नोव्हेंबर १९८४ रोजी मूळ फिर्यादीने अपर जिल्हा न्यायाधीश, बीड, महाराष्ट्र यांच्या न्यायालयात नियमित दिवाणी अपील क्रमांक ३६१/१९८४ अपील दाखल केले. प्रथम अपील न्यायालयाने १० नोव्हेंबर १९९४ च्या निर्णय आणि आदेशाद्वारे नियमित दिवाणी अपील क्रमांक ३६१/१९८४ मंजूर केली आणि नियमित दिवाणी खटला क्रमांक १९८/१९७९ फेटाळण्याचा कनिष्ठ न्यायालयाचा ३१ जुलै १९८४ चा निर्णय आणि आदेश रद्द बादल ठरवला.

१३. प्रथम अपिलीय न्यायालयाने पटलावरील पुराव्यांचा विचार करून असा निष्कर्ष काढला की मूळ वादी बळीरामने दत्तक घेतला होता आणि त्यामुळे त्याला बळीरामाच्या मृत्यूनंतर त्याच्या मालमत्तेवर उत्तराधिकारी होण्याचा अधिकार आहे.

१४. प्रतिवादी क्रमांक १ ते ४, मूळ प्रतिवादी असल्याने खटल्यातील क्रमांक ३ ते ६, जे वाद मालमत्तेचे खरेदीदार होते यांनी मुंबई उच्च न्यायालय खंडपीठ औरंगाबाद खंडपीठ) येथे अपील क्रमांक ४५/१९९५ दाखल केले. मूळ प्रतिवादी क्रमांक १ आणि मूळ प्रतिवादी क्रमांक २ यांनी प्रथम अपीलिय न्यायालयाने दिलेल्या आदेशाला आव्हान दिले नाही.

१५. उच्च न्यायालयाने दुसरे अपील स्वीकारले, ज्यावर सविस्तर सुनावणी झाली, आणि ११ जानेवारी २०१६ च्या निर्णय आणि आदेशाद्वारे स्वीकारण्यात आली आहे, जी आमच्यासमोर या अपीलमध्ये आहे.

(i) पहिल्या अपिलीय न्यायालयाने प्रतिवादी क्रमांक १ ने केलेल्या शेत जमीन सर्व्हे क्रमांक ८६/१, १००/३ आणि १०९/२ या तीन शेतजमिनींसंदर्भात, जी कि बळीराम यांनी मागे सोडलेल्या असून वादीने त्यांना आपल्या दाव्यात ज्यांना आव्हान दिले नाही, विक्री व्यवहारांच्या परिस्थितीचा विचार न करता चूक केली आहे का?

(ii) पहिल्या अपिलीय न्यायालयाने बळीरामाच्या मृत्यूनंतर बळीरामाचा उत्तराधिकारी म्हणून केवळ प्रतिवादी क्रमांक १ चे नाव महसुली नोंदीत बदलले गेले आणि बळीरामाचा उत्तराधिकारी म्हणून वादीचे नाव नोंदवले गेले नाही, या परिस्थितीचा विचार न करता चूक केली आहे का?

(iii) प्रथम अपिलीय न्यायालयाने बळीरामने मागे सोडलेल्या जमिनींवर सहकारी पतसंस्थेला वादीला महसूल अभिलेखात मालक म्हणून दाखविले नव्हते म्हणून वादीला कर्ज दिलेले नाही, आणि पुढे अशी परिस्थिती आहे की प्रतिवादी क्र. १ ने कर्जाची परतफेड केली, ही परिस्थिती लक्षात न घेता चूक केली आहे का?

(iv) जसे फिर्यादीने कुठेही बळीरामचे नाव वडील म्हणून वापरले नाही आणि तो आपले नैसर्गिक वडील रामभाऊ यांचे नाव वापरत राहिल या परिस्थितीला योग्य वजन न देता पहिल्या अपीलिय न्यायालयाने चूक केली आहे का ?

(v) दत्तक घेण्याच्या तपशीला संदर्भात विशिष्ट युक्तिवादाची अनुपस्थितीमुळे तसेच दत्तक घेण्याच्या तपशीलांवर आणि साक्षीदारांच्या पुराव्यातील विसंगतीमुळे असे म्हणता येईल की दत्तक घेण्याचे तथ्य सिद्ध करण्यासाठी पुरेसे पुरावे आहेत?"

१७. उच्च न्यायालयासमोर कायद्याचे कोणतेही प्रश्न नव्हते, कायद्याच्या महत्त्वपूर्ण प्रश्नांबद्दल बोलायचे नाही.

१८. मान्य आहे की, खटल्यात पुरावे जोडले गेले. मूळ फिर्यादीने स्वतःला साक्षीदार म्हणून तपासले आणि इतर पाच साक्षीदार तपासले. मूळ फिर्यादीने दत्तक घेतल्याचे पुरावे दिले. दुसरी साक्षीदार त्रिवेणीबाई ही मूळ फिर्यादी चंद्रभान यांचे बंधू दिगंबर यांची पत्नी आहे, तिने सांगितले की, रामभाऊंच्या निवासस्थानी दत्तक समारंभ झाला होता. तसेच तिने मूळ वादी चंद्रभान यांनी बळीरामचा दत्तक पुत्र म्हणून अंत्यसंस्कार केले होते, असेही तिने नमूद केले. इतर साक्षीदारांनीही साक्ष दिली की, ज्या समारंभात मूळ वादी चंद्रभान बळीरामला दत्तक देण्यात आले होते, त्या समारंभाला आपण उपस्थित होतो. कनिष्ठ न्यायालयाने पुराव्यांमधील विरोधाभास आणि विसंगतीच्या आधारावर वादीचा युक्तिवाद फेटाळून लावला

१९. संपरीक्षा न्यायालयाला असेही आढळून आले की दत्तक देणे आणि दत्तक घेणे यासारख्या अत्यावश्यक आवश्यकतांची बाबींची पूर्तता सिद्ध झालेली नाही.

२०. प्रथम अपीलीय न्यायालयाने पुराव्यांचे पुन्हा विश्लेषण केले आणि असे आढळले की काही विसंगती आणि विसंगती नैसर्गिक आहेत कारण १९५० मध्ये दत्तक घेण्यात आले होते आणि सुमारे ३४ वर्षांनंतर १९८४ मध्ये पुरावे घेण्यात आले होते. त्यामुळे काही विसंगती नैसर्गिकच होत्या.

२१. मूळ वादी चंद्रभान हा बळीरामाचा दत्तक मुलगा असल्याचा प्रथम अपील न्यायालयाचा निष्कर्ष यावर आधारित होता –

(i) मूळ वादी चंद्रभानचा मोठा भाऊ दिगंबरच्या पत्नी त्रिवेणीबाई (पि.डब्ल्यू.-२) यांचा पुरावा

(ii) दत्तक घेण्याचा सोहळा पार पाडणारे पुजारी प्रभू योगिराज स्वामी यांचा पुरावा (पि.डब्ल्यू.-६)

(iii) कबुली कि पि.डब्ल्यू.-६ हा कौटुंबिक पुजारी होता ज्याने पक्ष ज्या समुदायाशी संबंधित होते त्या समाजाचे विधी पार पाडले

(iv) मूळ वादी चंद्रभान हा बळीरामच्या घरी राहत असल्याचा पुरावा

(v) १९६०-६१ च्या नोंदी व कागदपत्रांमध्ये मूळ वादी चंद्रभान यांचे नाव चंद्रभान बळीराम असे दाखवण्यात आले आहे.

(vi) मूळ वादीची पहिली पत्नी चंपाबाई ही मूळ प्रतिवादी क्रमांक १ यमुनाबाई यांच्याकडे राहत होती ही वस्तुस्थिती.

(vii) रामभाऊंची मालमत्ता एकट्या दिगंबरला वारसाहक्काने मिळाली - मूळ वादीला मालमत्तेत कोणताही वाटा मिळाला नाही

(viii) पीडब्ल्यू-७ १९६१ ते १९६३ या कालावधीत घारगाव सोसायटीचे सचिव असलेले बन्सी हजारे चा पुरावा, यांनी चंद्रभान बळीराम यांचे नावे त्यांच्या रजिस्टरमध्ये अनुक्रमांक ३५ प्रमाणे पीककर्ज खाते असल्याचे नमूद केले. चंद्रभान बळीराम यांनी ३१ जुलै १९६१ पर्यंत रु.१५०/- कर्जाची परतफेड केल्याचे नोंदीवरून दिसून येते.

२२. मूळ वादीने शिवगंगा नावाच्या व्यक्तीशी दुसरे लग्न केले, तर पहिली पत्नी चंपाबाई तिने पुराव्यात नमूद केल्याप्रमाणे मूळ वादीसोबत राहत होती. चंपाबाई यांनी म्हटले होते की, मूळ वादी शिवगंगा आणि ती एकत्र राहत होते. चंद्रभाननंतर रामभाऊ ऐवजी बळीराम असे वडिलांचे नाव असलेल्या मधले नाव वापरल्याने बळीरामाने चंद्रभान दत्तक घेतल्याचा अंदाज बांधला गेला.

२३. हे सर्वमान्य आहे की, सिव्हिल प्रोसिजर कोड, १९०८ (सीपीसी) च्या कलम १०० अंतर्गत दुसरे अपील केवळ कायद्याच्या महत्त्वपूर्ण प्रश्नावरच केले जाऊ शकते. एच. पी. प्यारेजन विरुद्ध दासप्पा (मयत) वारसामार्फत आणि इतर १ (२००६) २ एससीसी ४९६ या खटल्यात म्हटले आहे.

“१६. आमच्या मते, त्यामुळे उच्च न्यायालयाचा निकाल गंभीर दुर्बलतेने ग्रस्त आहे. हे अधिकारक्षेत्राच्या वापराच्या दुर्गुणामुळे ग्रस्त आहे जे कायद्यानुसार उच्च न्यायालयात निहित नव्हते. संहितेच्या कलम १०० अंतर्गत (१९७६ मध्ये सुधारित केल्यानुसार) उच्च न्यायालयाचे अधिकारक्षेत्र खालील

न्यायालयांच्या निकालांमध्ये हस्तक्षेप करण्याचे अधिकार कायद्याच्या महत्त्वपूर्ण प्रश्नावर सुनावणी करण्यापुरते मर्यादित आहेत. पुराव्याचे पुनर्मूल्यांकन समाविष्ट असल्यास उच्च न्यायालयाद्वारे तथ्य शोधण्यात हस्तक्षेप करणे आवश्यक नाही (पंचुगोपाल बरुआ वि उमेश चंद्र गोस्वामी [(१९९७) ४ एससीसी ७१३] आणि क्षितीश चंद्र पुरकैत वि. संतोष कुमार पुरकैत [(१९९७) ५ एससीसी पहा. ४३८]). उच्च न्यायालयाने कोणत्याही पुराव्यावर चर्चाही केलेली नाही. खालील न्यायालयांनी नोंदवलेल्या वस्तुस्थितीचा कोणताही मूलभूत निष्कर्ष उलटला गेला नाही खालील न्यायालयांनी घेतलेल्या मताच्या विपरीत मत घेण्याचे कोणतेही कारण दिलेले नाही. कायद्याच्या कलम १६(१)(c) द्वारे हे वैधानिकरित्या प्रदान केले गेले आहे की एखाद्या कराराच्या विशिष्ट कामगिरीच्या दाव्यात यशस्वी होण्यासाठी फिर्यादीने हे सिद्ध केले पाहिजे की त्याने ते केले आहे आणि तो नेहमी आवश्यक अटी पूर्ण करण्यास तयार आहे, आणि प्रतिवादीने ज्या अटींचे कार्यप्रदर्शन प्रतिबंधित केले आहे किंवा माफ केले आहे त्या अटींव्यतिरिक्त कराराच्या आवश्यक अटी पूर्ण करण्यास इच्छुक आहे.”

२४. राम प्रसाद रजक विरुद्ध नंदकुमार अँड ब्रदर्स आणि आणखी एक २ मध्ये या न्यायालयाने म्हटले आहे की, “एकदा उच्च न्यायालयातील कार्यवाही कलम १०० सीपीसी अंतर्गत द्वितीय अपील मानली गेली

की, या कलमामध्ये विहित केलेले निर्बंध लागू होतील.” उच्च न्यायालयाने हे प्रकरण द्वितीय अपील म्हणून हाताळले असते आणि कायद्याचा महत्त्वपूर्ण प्रश्न विचारात घेण्यासाठी उद्भवला आहे का याचा शोध घ्यायला हवा होता. जोपर्यंत कायद्याचा पुरेसा प्रश्न येत नाही, तोपर्यंत उच्च न्यायालयाला दुसऱ्या अपिलावर सुनावणी घेण्याचा आणि गुणवत्तेचा विचार करण्याचा अधिकार नाही.

२५. क्षितीशचंद्र पुरकैत विरुद्ध संतोष कुमार पुरकैत आणि इतर खटल्यात ३ या न्यायालयाने म्हटले आहे की, सीपीसीच्या कलम १०० अन्वये अधिकारक्षेत्राचा वापर करण्यासाठी कायद्याचा पुरेसा प्रश्न असणे आवश्यक आहे.

२६. क्षितीशचंद्र पुरकैत (उपरोक्त) प्रकरणात या न्यायालयाने म्हटले आहे:-

“१०. आम्ही एवढेच सांगू इच्छितो की (अ) या खटल्याशी संबंधित कायद्याचा महत्त्वाचा प्रश्न अगदी सुरुवातीच्या टप्प्यावरही तयार करणे हे उच्च न्यायालयाचे कर्तव्य आहे. (ब) की (अपवादात्मक) प्रकरणांमध्ये, नंतरच्या काळात, जेव्हा न्यायालय कलम १०० सीपीसीच्या उप-कलम (५) अंतर्गत कायद्याचा महत्त्वपूर्ण प्रश्न तयार करण्यासाठी त्याच्या अधिकारक्षेत्राचा वापर करते, तेव्हा विरुद्ध पक्षाला नोटीस बजावली पाहिजे त्यावर आणि मुद्दा पूर्ण करण्यासाठी योग्य किंवा उचित संधी दिली पाहिजे. अपिलात समाविष्ट असलेल्या कायद्याचा ठोस प्रश्न तयार न करता अपिलावर सुनावणी करणे बेकायदेशीर आहे आणि न्यायालयावर टाकलेल्या कर्तव्याचा अवमान किंवा

टाळाटाळ आहे; आणि कायद्याच्या महत्त्वपूर्ण प्रश्नाच्या निर्मितीनंतरही, जर विरोधी पक्षाला योग्य किंवा पुरेशी संधी दिली गेली नाही, तर ते नैसर्गिक न्यायापासून वंचित राहण्यासारखे ठरेल. कलम १०० सीपीसी अंतर्गत उच्च न्यायालयाने आपल्या अधिकारक्षेत्राचा वापर करावा लागतो, हे वरील निकष नेहमी लक्षात घेतले पाहिजेत. आम्हाला हे सांगण्यास खेद वाटतो की, वरील बाबी क्वचितच प्रकरणांमध्ये लक्षात घेतल्या जातात आणि वरील शिस्तीचे पालन न करता द्वितीय अपील स्वीकारले जातात आणि/किंवा निकाली काढले जातात.”

२७. कलम १०० सीपीसीच्या अर्थातर्गत कायद्याचा महत्त्वाचा प्रश्न काय आहे हे ठरविण्याची मार्गदर्शक तत्त्वे या न्यायालयाद्वारे चुन्नीलाल व्ही. लाल मेहता अँड सन्स विरुद्ध सेंच्युरी स्पिनिंग अँड मॅन्युफॅक्चरिंग कंपनी लिमिटेड मधील न्यायालय ४(एआयआर) १९६२ एससी १३१४ यात निश्चित करण्यात आली आहेत.

२८. सर चुनीलाल व्ही. मेहता अँड सन्स (उपरोक्त) प्रकरणात या न्यायालयाने मद्रास उच्च न्यायालयाच्या पूर्ण पीठाच्या निर्णयाशी सहमती दर्शविली आणि त्याला मान्यता दिली. रिमलपुडी सुब्बा राव विरुद्ध नूनी वीरजू आणि इतर ५ (एआयआर) १९५१ एमएडी ९६९ ज्याने कायद्याचा प्रश्न हा कायद्याचा महत्त्वाचा प्रश्न बनतो तेव्हा ठरवण्यासाठी तत्त्वे मांडली.

२९. हिरो विनोथ विरुद्ध शेषम्मल ६ (२००६) ५ एससीसी ५४५ या खटल्यात या न्यायालयाने सर चुनीलाल विरुद्ध मेहता अँड सन्स (उपरोक्त) आणि इतर निर्णयांचा पाठपुरावा केला आणि इतर निर्णय आणि कायद्याचे दिलेले प्रश्न हे केवळ कायद्याचे प्रश्न आहेत की कायद्याचे महत्त्वपूर्ण प्रश्न आहेत हे शोधण्यासाठी चाचण्यांचा सारांश दिला.

३०. हिरो विनोथ (उपरोक्त) मधील या न्यायालयाच्या निर्णयाचे संबंधित परिच्छेद येथे दिले आहेत:

"२१. सुधारित कलम १०० सीपीसी मध्ये "कायद्याचा पुरेसा प्रश्न" हे वाक्य संहितेत परिभाषित केलेले नाही. "कायद्याचा प्रश्न" म्हणून पुरेसा हा शब्द म्हणजे आवश्यक, वास्तविक, ध्वनीमूल्याचा, महत्त्वाचा किंवा विचार करण्यायोग्य किंवा लक्षणीय असणे. हे तांत्रिक, कोणतेही तथ्य किंवा परिणाम नसलेले किंवा केवळ शैक्षणिक असे काहीतरी समजले पाहिजे. तथापि, हे स्पष्ट आहे की कायदेमंडळाने संहितेच्या कलम १०९ किंवा राज्यघटनेचे कलम १३३ (१) (अ) यांसारख्या इतर अनेक तरतुदींप्रमाणे "सर्वसाधारण महत्त्व" या शब्दांचा प्रत्यय लावून "कायद्याचा महत्त्वपूर्ण प्रश्न" च्या कार्यक्षेत्रास पात्र न होण्याचे निवडले आहे. कायद्याच्या ज्या महत्त्वाच्या प्रश्नावर दुसऱ्या अपिलावर सुनावणी होणार आहे, तो सामान्य महत्त्वाच्या कायद्याचा महत्त्वाचा प्रश्न असण्याची गरज नाही. गुरन दिट्टा विरुद्ध राम दिट्टा ५५ आयए २३५ : एआरआय १९२८ पीसी १७२] मध्ये तत्कालीन विद्यमान

कलम १०० सीपीसीच्या शेवटच्या कलमात (सुधारणा कायदा, १९७३ द्वारे वगळण्यात आल्यापासून) "कायद्याचा महत्त्वपूर्ण प्रश्न" हा वाक्प्रचार विचारार्थ आला आणि त्यांच्या लॉर्डशिप्सने असे मानले की याचा अर्थ सामान्य महत्वाचा नाही तर या प्रकरणात सामील असलेल्या कायद्याचा महत्त्वपूर्ण प्रश्न आहे. सर चुनीलाल प्रकरणात [१९६२ उपरोक्त. (३) एससीआर ५४९ : एआयआर १९६२ एससी १३१४] घटनापीठाने मद्रास उच्च न्यायालयाच्या पूर्ण पीठाने घेतलेल्या खालील मताशी सहमती दर्शविली रिमलपुडी सुब्बा राव विरुद्ध नूनी वीरजू [एआयआर १९५१ मॅड ९६९ : (१९५१) २ एमएलजे २२२ (एफबी)] : (सर चुनीलाल प्रकरण [१९६२ सुप (३) एससीआर ५४९ : एआयआर १९६२ एससी १३१४], एससीआर पृष्ठ ५५७)

“जेव्हा कायद्याचा प्रश्न पुरेसा युक्तिवादाचा असतो, जिथे त्यावर मतभिन्नतेला जागा असते किंवा जिथे न्यायालयाला त्या प्रश्नाला काही प्रमाणात सामोरे जाणे आणि पर्यायी मतांवर चर्चा करणे आवश्यक वाटले, तेव्हा तो प्रश्न कायद्याचा महत्त्वपूर्ण प्रश्न असेल. सर्वोच्च न्यायालयाच्या निर्णयाद्वारे हा प्रश्न व्यावहारिकदृष्ट्या अंतर्भूत झाला असेल किंवा प्रश्न निश्चित करताना लागू करावयाची सामान्य तत्त्वे व्यवस्थितपणे निकाली काढली गेली असतील

आणि फक्त ती तत्त्वे खटल्याच्या विशिष्ट वस्तुस्थितीला लागू करण्याचा प्रश्न असेल तर तो कायद्याचा महत्त्वाचा प्रश्न ठरणार नाही.”

३१. या प्रकरणात उपस्थित केलेला कायद्याचा प्रश्न पुरेसा आहे की नाही हे ठरविण्याची योग्य चाचणी ही असेल की, तो सामान्य सार्वजनिक महत्त्वाचा आहे की नाही किंवा त्याचा पक्षकारांच्या अधिकारांवर थेट आणि लक्षणीय परिणाम करतो की नाही आणि तसे असेल तर तो या अर्थाने एक तर खुला प्रश्न आहे की नाही या अर्थाने तो या न्यायालयाने शेवटी सोडविला नाही. जर हा प्रश्न सर्वोच्च न्यायालयाने निकाली काढला असेल किंवा प्रश्न निश्चित करताना वापरली जाणारी सामान्य तत्त्वे व्यवस्थितपणे निकाली निघाली असतील आणि ती तत्त्वे लागू करण्याचा केवळ प्रश्न असेल किंवा उपस्थित केलेला प्रश्न प्रश्न स्पष्टपणे हास्यास्पद असेल, तर हा प्रश्न कायद्याचा महत्त्वाचा प्रश्न राहणार नाही.

३२. 'महत्त्वपूर्ण' होण्यासाठी, कायद्याचा प्रश्न वादातीत असला पाहिजे, पूर्वी जमिनीच्या कायद्याद्वारे किंवा बंधनकारक उदाहरणाद्वारे निकाली काढलेला नसावा, खटल्याच्या निर्णयावर, कोणत्याही मार्गाने उत्तर दिल्यास, त्याआधीच्या पक्षकारांच्या अधिकारांवर त्याचा भौतिक परिणाम होणे आवश्यक आहे. कायद्याचा प्रश्न "प्रकरणात गुंतलेला" होण्यासाठी प्रथम, त्याचा एक पाया याचिकेत घातला गेला पाहिजे आणि हा प्रश्न तथ्यांच्या न्यायालयाद्वारे प्राप्त झालेल्या वस्तुस्थितीच्या शाश्वत निष्कर्षांमधून उद्भवला पाहिजे आणि हे ठरवणे आवश्यक आहे. खटल्याच्या न्याय्य आणि योग्य निर्णयासाठी कायद्याच्या त्या प्रश्नावर निर्णय घेणे आवश्यक आहे. उच्च न्यायालयासमोर प्रथमच मांडलेला संपूर्णपणे नवीन मुद्दा हा प्रकरणाच्या मुळाशी गेल्याशिवाय या प्रकरणात गुंतलेला प्रश्न नाही. त्यामुळे, कायद्याचा प्रश्न हा महत्त्वाचा

आहे की नाही आणि या प्रकरणात गुंतलेले आहे की नाही, हे प्रत्येक प्रकरणाच्या वस्तुस्थितीवर आणि परिस्थितीवर अवलंबून असेल, सर्व पातळ्यावर न्याय देण्याच्या अपरिहार्य दायित्वामध्ये न्याय्य समतोल राखण्याची जबाबदारी आणि कोणत्याही व्यक्तीच्या आयुष्यातील दिरंगाई टाकणे टाळण्याची प्रेरक गरज यांच्यात विवेकपूर्ण समतोल साधण्याची गरज हा एकंदरीत विचार केला जातो. (पाहा संतोष हजारी विरुद्ध पुरुषोत्तम तिवारी ७(२००१) ३ एससीसी १७९)

३३. या प्रकरणासाठी संबंधित सीपीसीच्या कलम १०० शी संबंधित तत्वांचा सारांश असा देता येईल;

(i) एखाद्या दस्तऐवजाच्या पठणावरून किंवा मजकुरावरून वस्तुस्थितीचा अंदाज लावणे हा वस्तुस्थितीचा प्रश्न आहे. परंतु दस्तऐवजाच्या अटींचा कायदेशीर परिणाम हा कायद्याचा प्रश्न आहे. कायद्याच्या कोणत्याही तत्वाचा वापर करून दस्तऐवज तयार करणे हा देखील कायद्याचा प्रश्न आहे. म्हणून, जेव्हा दस्तऐवजाची चुकीची रचना किंवा दस्तऐवज तयार करताना, अर्थ लावताना कायद्याच्या तत्वाचा चुकीचा वापर होतो, तेव्हा कायद्याचा प्रश्न निर्माण होतो.

(ii) उच्च न्यायालयाला समाधान झाले पाहिजे की या खटल्यात कायद्याचा महत्त्वपूर्ण प्रश्न आहे, केवळ कायद्याचा प्रश्न नाही. खटल्याच्या निर्णयाशी संबंधित असलेल्या कायद्याचा प्रश्न (म्हणजेच, एक प्रश्न, उत्तर ज्याचा खटल्यातील पक्षांच्या अधिकारांवर परिणाम होतो) हा कायद्याचा एक

महत्वाचा प्रश्न असेल, जर तो कोणत्याही विशिष्ट तरतुदींद्वारे अंतर्भूत नसेल. कायद्याचे किंवा सेटल केलेले कायदेशीर तत्त्व बंधनकारक उदाहरणांमधून उद्भवते आणि त्यात वादग्रस्त कायदेशीर समस्या समाविष्ट असते. कायद्याच्या स्पष्ट तरतुदींमुळे किंवा बंधनकारक उदाहरणांमुळे, जेथे कायदेशीर स्थिती स्पष्ट आहे अशा परिस्थितीत कायद्याचा महत्त्वपूर्ण प्रश्न देखील उद्भवेल, परंतु खालील न्यायालयाने एकतर दुर्लक्ष करून किंवा अशा कायदेशीर तत्त्वाच्या विरुद्ध कृती करत या प्रकरणाचा निर्णय घेतला आहे. दुस-या प्रकारच्या प्रकरणांमध्ये, कायद्याचा महत्त्वपूर्ण प्रश्न उद्भवत नाही कारण कायदा अद्याप वादग्रस्त आहे, परंतु एखाद्या भौतिक प्रश्नावर दिलेला निर्णय, कायद्याच्या स्थिर स्थितीचे उल्लंघन करतो म्हणून उद्भवतो.

(iii) सामान्य नियम असा आहे की खालील न्यायालयांनी प्राप्त केलेल्या तथ्यांच्या निष्कर्षांमध्ये उच्च न्यायालय हस्तक्षेप करणार नाही सामान्य नियम असा आहे की खालील न्यायालयांनी प्राप्त केलेल्या तथ्यांच्या निष्कर्षांमध्ये उच्च न्यायालय हस्तक्षेप करणार नाही. काही अपवाद असे आहेत (१) खालील न्यायालयांनी भौतिक पुराव्याकडे दुर्लक्ष केले आहे किंवा कोणत्याही पुराव्यावर कारवाई केली नाही (२) न्यायालयांनी कायद्याचा चुकीचा वापर करून सिद्ध तथ्यांवरून चुकीचे निष्कर्ष काढले आहेत; किंवा (३)

न्यायालयांनी चुकीच्या पद्धतीने पुराव्याचा भार टाकला आहे. जेव्हा आपण "कोणत्याही पुराव्यावर आधारित निर्णय" चा संदर्भ घेतो, तेव्हा तो केवळ पुराव्यांचा अभाव असलेल्या प्रकरणांचाच संदर्भ देत नाही, तर अशा कोणत्याही प्रकरणाचा संदर्भ देतो, जेथे संपूर्णपणे घेतलेले पुरावे, शोधाचे समर्थन देण्यास वाजवीपणे सक्षम नसतात.

३४. या प्रकरणात, असे म्हणता येणार नाही की प्रथम अपील न्यायालयाने कोणतेही पुरावे नसताना कारवाई केली. उच्च न्यायालयासमोरील त्यांच्या दुसऱ्या अपीलमध्ये प्रतिवादींनी प्रथम अपील न्यायालयाने दुर्लक्ष केलेल्या कोणत्याही भौतिक पुराव्याची जाहिरात केली नाही. कायद्याचा चुकीचा वापर करून सिद्ध केलेल्या तथ्यांवरून प्रथम अपीलीय न्यायालयाने कोणताही चुकीचा निष्कर्ष काढला होता हे देखील प्रतिसादकर्ते दाखवू शकले नाहीत.

३५. प्रथम अपील न्यायालयाने पुराव्याचे काळजीपूर्वक विश्लेषण केले आणि प्रत्यक्षात असे आढळून आले की ट्रायल कोर्टाने पुराव्यांच्या विश्लेषणात चूक केली आहे आणि दत्तक घेण्याच्या तारखेपासून ३४ वर्षांच्या कालखंडाकडे दुर्लक्ष करून विसंगती आणि विसंगतींना अवास्तव महत्त्व दिले आहे, जे खरोखरच भौतिक नव्हते, हस्तक्षेप करण्याची मागणी करणाऱ्या प्रथम अपील न्यायालयाच्या तर्कांमध्ये अशी कोणतीही दुर्बलता नव्हती.

३६. अपीलाचा अधिकार स्वयंचलित नसतो. अपिलाचा अधिकार कायद्याने देण्यात आला आहे. जेव्हा कायदा केवळ कायद्याच्या महत्त्वपूर्ण प्रश्नांचा समावेश असलेल्या प्रकरणांपुरता मर्यादित अपील

करण्याचा मर्यादित अधिकार प्रदान करतो, तेव्हा प्रथम अपील न्यायालयाद्वारे आलेल्या तथ्यात्मक निष्कर्षावर अपील करण्यासाठी बसणे या न्यायालयाला मोकळे नसते.

३७. उच्च न्यायालयात उपस्थित करण्यात आलेले प्रश्न, हे प्रश्न कायद्याचे महत्त्वाचे प्रश्न आहेत, असे ठरविण्यासाठी या न्यायालयाने घालून दिलेल्या कसोटींची पूर्तता केली नाही. दुसऱ्या अपिलात कायद्याचा कोणताही महत्त्वाचा प्रश्न तर सोडाच, कायद्याचा प्रश्नच नव्हता, असे मानण्यास आम्ही बांधील आहोत.

३८. वर चर्चा केल्याप्रमाणे कारणास्तव अपील मंजूर केले जाते. संबंधित अस्पष्ट निर्णय आणि आदेश बाजूला करत, नियमित दिवाणी अपील क्रमांक ३६१/१९८४ मधील प्रथम अपील न्यायालयाचा निर्णय आणि आदेश/हुकुम पूर्ववत करण्यात आला आहे.

भूति भूषण बोस

अपील मंजूर .

(सहाय्य : शुभांशु दास, एलसीआरए)

अस्वीकरण

या न्यायनिर्णयाच्या मराठी भाषेतील या अनुवादाचा वापर हा पक्षकारास त्याच्या/ तिच्या मातृभाषेमध्ये त्याचा अर्थ समजून घेण्यापुरताच मर्यादित राहिल आणि त्याचा इतर कोणत्याही कारणाकरता वापर करता येणार नाही तसेच इंग्रजी भाषेतील न्यायनिर्णय हाच सर्व व्यावहारिक आणि कार्यालयीन वापराकरिता विश्वसनीय असेल आणि तोच त्यातील आदेशाच्या निष्पादन आणि अंमलबजावणी करता वैध मानला जाईल.

X-X-X-X